

مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در منظومه احادیث امام رضا (علیه السلام)

سید ابوالقاسم حسینی زیدی^۱
مهدی عبادی^۲

چکیده:

از مهمترین شاخصه‌های ارزیابی سترگی یک دولت و حکومت، تکیه آن بر نظریه اقتصاد مقاومتی است که توسط مقام معظم رهبری و برای نخستین بار در سال ۱۳۸۹ بیان گردیده است. در این جستار بعد از تبیین دو واژه اقتصاد و مقاومت در لغت و اصطلاح و تبیین اصطلاح «اقتصاد مقاومتی»، به ارکان و مبانی اقتصاد مقاومتی در احادیث امام رضا علیه السلام پرداخته‌ایم. ارکان و مبانی اقتصاد مقاومتی از منظر تعالیم امام رضا علیه السلام که مقام معظم رهبری «مد ظله العالی» هم با توجه به همین آموزه‌ها این نظریه را مطرح نموده‌اند عبارت است از: رسیدن به اقتدار اقتصادی، استقلال و جلوگیری از سلطه کفار، حفظ اصول و ارزش‌های اسلامی، اصلاح الگوی مصرف، مبارزه با مفاسد اقتصادی، عدالت اقتصادی. هم‌چنین در این مقاله بیان شده است که شاید مهم‌ترین رکن اقتصاد مقاومتی، اصلاح الگوی مصرف است که دارای چهار مؤلفه بسیار مهم می‌باشد: اعتدال و میانه‌روی، داشتن روحیه قناعت، ایجاد کردن فرهنگ صحیح مصرف و لزوم استفاده و مصرف کالاهای داخلی.

کلید واژگان: مبانی، اقتصاد مقاومتی، امام رضا علیه السلام.

۱. استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد مقدس (نویسنده مسوول) Abolghasem.6558@yahoo.com

۲. استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه علوم پزشکی شاهرود mahdi.ebadi.mail@gmail.com

مقدمه

با شکل‌گیری انقلاب اسلامی ایران، شیوه نوینی از حکومت در جهان پدیدار گشت که یکی از پایه‌های آن بر استکبارستیزی بنا شده است. با توجه به این که استکبار در جنبه‌های نظامی توفیق نداشته است، تهاجمات خود را گسترش داده و به عرصه‌های مختلف دیگر کشانیده است. یکی از این جهاتی که به وسیله استکبار کانون توجه قرار گرفته است، عرصه اقتصادی و تحریم می‌باشد که نظام جمهوری اسلامی همواره در تلاش بوده است تا با به کار گرفتن راه کارهای مختلف مانع از نفوذ دشمن در این عرصه گردد.

در همین زمینه، از مهم‌ترین نظریاتی که در این باب، طرح شده و مورد بحث و تأمل قرار گرفته است، اضافه نمودن اصطلاح «اقتصاد مقاومتی» به ادبیات اقتصادی کشور بوده است. تعبیر اقتصاد مقاومتی برای نخستین بار در سال ۱۳۸۹ در دیدار مقام معظم رهبری «مد ظله العالی» مطرح گردید (بیانات مقام معظم رهبری «مد ظله العالی» در دیدار جمعی از کارآفرینان سراسر کشور، ۱۳۸۹/۰۶/۱۶) و بعد از آن در یک دهه اخیر، مباحث متنوع و گوناگونی در مورد آن شکل گرفته و ریشه و اساس این راه حل اقتصادی، به قرآن و روایات اسلامی ارجاع داده شده است.

در این جستار برآنیم تا ارکان و مبانی اقتصاد مقاومتی را در احادیث امام رضا علیه السلام به دست آورده و بیان نماییم که نظریه اقتصاد مقاومتی مقام معظم رهبری «مد ظله العالی» منطبق با آموزه‌های امام رضا علیه السلام بوده و ایشان به عنوان یکی از باتجربه‌ترین نظریه پردازان اسلامی، دیدگاه اقتصاد مقاومتی را مطرح نموده‌اند. اما قبل از شروع بحث می‌بایست دو واژه اقتصاد و مقاومت را در لغت و اصطلاح تبیین نموده و تعریف دقیق و جامعی از این اصطلاح بیان نماییم.

پیشینه بحث

در ارتباط با اقتصاد مقاومتی در مباحث قرآنی و حدیثی مقالاتی نوشته شده است که مهم‌ترین آنها مقاله «مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی از منظر قرآن و حدیث با رویکردی بر دیدگاه مقام معظم رهبری» از کلثوم محمدی و فرحناز وحیدنیا است لکن در هیچ کدام از این مقالات به مباحث تطبیقی از دیدگاه امام رضا علیه السلام پرداخته نشده است.

مفهوم‌شناسی

الف) اقتصاد در لغت و اصطلاح

«اقتصاد» از ریشه قصد به معنای راست و مستقیم (دهخدا، ۱۳۶۲، ج ۳۷، ص ۳۲۲) و هم‌چنین اعتدال و میانه‌روی (فراهیدی، ۱۳۶۸، ج ۵، ص ۵۹ و فیروزآبادی، ج ۱، ص ۳۲۷) آمده است.

راغب در مفردات آورده است: «اقتصاد به معنای اعتدال در امور بدون افراط و تفریط به تناسب هر موضوع است؛ در معنای این واژه پرهیز از اسراف و بخل لحاظ شده است» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ۶۷۲). ابن منظور در لسان العرب هم به نکته دوّمی که راغب بیان نمود، تصریح کرده است (ابن منظور، ۱۴۰۵، ج ۳، ص ۳۵۴)

البته مرحوم مصطفوی به عنوان جمع‌بندی کلام اهل لغت در ذیل این کلمه چنین می‌آورد: «اصل در معنای قصد توجّه کردن به کار و اقدام نمودن به منظور انجام آن فعل است لکن دیگر معنای این واژه از قرائن مختلف موجود در عبارت برداشت می‌گردد یا این که از لوازم معنای اصلی به شمار می‌روند» (مصطفوی، ۱۳۷۲، ج ۹، ص ۲۶۸)

از اقتصاد در اصطلاح، تعارف متنوعی ارائه شده است که به نظر نمی‌رسد تمام اقتصاددانان معنای واحدی را قبول داشته باشند؛ از باب نمونه دو تعریف که از جامعیت بیشتری برخوردارند، بیان می‌گردد:

(الف) «اقتصاد عبارت است از بررسی، ارزیابی و انتخاب روش‌هایی که بشر برای استفاده از منابع به منظور تولید کالاها و خدمات و توزیع آن‌ها جهت مصرف به کار می‌گیرد» (مصباحی مقدم، ۲۲) ب) «دانش اقتصاد به بررسی روش‌های به کارگیری منابع کمیاب به منظور تولید کالاها و خدمات برای توزیع میان افراد نیازمند و گروه‌های اجتماعی برای مصرف می‌پردازد» (ایروانی، ۱۳۸۴، ۲۴)

ب) مقاومت

واژه «مقاومت»، از ریشه «قوم» و از باب مفاعله بوده که مصدر دیگر آن قوام است و در زبان فارسی و عربی به معنای ایستادگی و پایداری استعمال شده است (معین، ۱۳۶۰، ج ۴، ص ۴۲۸۶). زبیدی در ذیل کلمه قوام آورده است: «و القوام - بالكسر - : نظام الأمر و عماده و ملاکه الّذی یقوم به» (زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۱۷، ص ۵۹۴) هم‌چنین در زبان عربی به معنای اعتدال هم مورد استفاده قرار گرفته است. (جوهری، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۲۰۱۷؛ طریحی، ۱۴۰۸، ج ۳، ص ۵۶۶)

این واژه در اصطلاح قرآنی و اسلامی از جایگاه رفیعی برخوردار بوده و به عنوان یکی از نشانه‌های افراد با ایمان و متدین معرفی شده است؛ این واژه در نگره قرآنی به معنای ایستادگی در برابر مشکلات، ناملایمات، گناه و انجام تکالیف الهی است. خداوند متعال در قرآن می‌فرماید:

«إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَ لَا تَحْزَنُوا وَ أُبَشِّرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ؛ کسانی که گفتند پروردگار ما خداوند یگانه است سپس استقامت کردند، فرشتگان بر آن‌ها نازل می‌شوند که نترسید و غمگین مباشید، و بشارت باد بر شما به آن بهشتی که به شما وعده داده شده است» (فصلت، ۳۰)

این که خداوند متعال توحید را در کنار استقامت و پایداری قرار داده است، حاکی از ارزش بالای پایداری و مقاومت در مسیر حق است. (طباطبایی، ج ۱۸، ص ۳۸۹)

همچنین قرآن سربازان پیروز را که حتی با وجود نابرابری فاحش در برابر دشمن، مشمول نصرت الهی می‌شوند را به همین ویژگی توصیف کرده، می‌فرماید:

«إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ؛ هرگاه بیست نفر با استقامت از شما باشند، بر دویست نفر غلبه می‌کنند؛ و اگر صد نفر باشند، بر هزار نفر از کسانی که کافر شدند، پیروز می‌گردند؛ چراکه آن‌ها گروهی هستند که نمی‌فهمند!» (أنفال، ۶۵)

ج) تعریف اقتصاد مقاومتی

اصطلاح «اقتصاد مقاومتی» با توجه به این که در کلام مقام معظم رهبری به کار رفته است، باید برای تعریف آن هم از بیانات ایشان استمداد نمود. به نظر می‌رسد با بیان ویژگی‌های اقتصاد مقاومتی در کلام ایشان بتوان به تعریفی دقیق دست یافت.

با در نظر گرفتن شش خصوصیتی که ایشان برای اقتصاد مقاومتی بیان نموده‌اند، می‌توان در تعریف اقتصاد مقاومتی چنین بیان نمود: اقتصاد مقاومتی به معنای «اقتصادی مقاوم^۱، درون‌زا^۲ و برون‌نگر^۳ است که مبتنی بر محور عدالت^۴ و توان ملی و مردمی^۵ و برگرفته از آموزه‌های اسلامی^۶ می‌باشد».

۱- وظیفه همه ما این است که سعی کنیم کشور را مستحکم، غیر قابل نفوذ، غیر قابل تأثیر از سوی دشمن، حفظ کنیم و نگه داریم؛ این یکی از اقتضات اقتصاد مقاومتی است که ما مطرح کردیم. در اقتصاد مقاومتی، یک رکن اساسی و مهم، مقاوم بودن اقتصاد است. اقتصاد باید مقاوم باشد؛ باید بتواند در مقابل آنچه که ممکن است در معرض توطئه دشمن قرار بگیرد، مقاومت کند. (بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر امام رضا علیه السلام، ۹۲/۰۱/۰۱)

۲- بدیهی است که حرکت به سمت این افق‌ها، معارضه‌ها و معارضه‌هایی هم دارد؛ بعضی از این معارضه‌ها انگیزه‌های اقتصادی دارد، بعضی انگیزه‌های سیاسی دارد، بعضی منطقه‌ای است، بعضی بین‌المللی است. این معارضه‌ها در مواردی هم منتهی می‌شود به همین فشارهای گوناگونی که مشاهده می‌کنید؛ فشارهای سیاسی، تحریم، غیر تحریم، فشارهای تبلیغاتی؛ این‌ها هست - لیکن در لایه این مشکلات، در وسط این خارها، گام‌های استوار و همت‌ها و تصمیم‌هایی هم وجود دارد که بناست از وسط این خارها عبور کند و خودش را به آن نقطه مورد نظر برساند. (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با دانشجویان، ۹۱/۰۵/۱۶)

۳- البته اقتصاد مقاومتی، فقط جنبه نفی نیست؛ اینجور نیست که اقتصاد مقاومتی معنایش حصار کشیدن دور خود و فقط انجام یک کارهای تدافعی باشد؛ نه، اقتصاد مقاومتی یعنی آن اقتصادی که به یک ملت امکان می‌دهد و اجازه می‌دهد که حتی در شرایط فشار هم رشد و شکوفایی خودشان را داشته باشند. (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با دانشجویان، ۹۱/۰۵/۱۶)

حال بعد از بیان مقدمات بحث، به بیان مبانی اقتصاد مقاومتی در کلام امام رضا علیه السلام پرداخته و آن را با بیانات مقام معظم رهبری «مدّ ظله العالی» تطبیق خواهیم داد.

۱. رسیدن به اقتدار اقتصادی

منطق قرآن کریم این است که هرگز نباید در برابر ظلم و ستم کوتاه آمد و باید با تمام قدرت و امکانات در برابر آن‌ها ایستادگی نمود:

«وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ...» در برابر آن‌ها (دشمنان) آن‌چه توانائی دارید از نیرو آماده سازید (و هم‌چنین) اسب‌های ورزیده (برای میدان نبرد) تا به وسیله آن دشمن خدا و دشمن خویش را بترسانید و (هم‌چنین) گروه دیگری غیر از این‌ها را که شما نمی‌شناسید و خدا می‌شناسد...» (أنفال، ۶۰)

کلمه «قُوَّة» کلمه ای کوچک ولی پر معناست، نه تنها وسائل جنگی و سلاح‌های مدرن هر

۴. این اقتصاد، عدالت‌محور است؛ یعنی تنها به شاخصهای اقتصاد سرمایه‌داری - [مثل] رشد ملی، تولید ناخالص ملی - اکتفا نمی‌کند؛ بحث این‌ها نیست که بگوییم رشد ملی این‌قدر زیاد شد، یا تولید ناخالص ملی این‌قدر زیاد شد؛ که در شاخصهای جهانی و در اقتصاد سرمایه‌داری مشاهده می‌کنید. در حالی‌که تولید ناخالص ملی یک کشوری خیلی هم بالا می‌رود، اما کسانی هم در آن کشور از گرسنگی می‌میرند! این را ما قبول نداریم. بنابراین شاخص عدالت - عدالت اقتصادی و عدالت اجتماعی در جامعه - یکی از شاخص‌های مهم در اقتصاد مقاومتی است، اما معنای آن این نیست که به شاخص‌های علمی موجود دنیا هم بی‌اعتنایی بشود؛ نخیر، به آن شاخص‌ها هم توجه می‌شود، اما بر محور «عدالت» هم کار می‌شود. عدالت در این بیان و در این برنامه به معنای تقسیم فقر نیست، بلکه به معنای تولید ثروت و ثروت ملی را افزایش دادن است. (بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر، ۹۳/۰۱/۰۱)

۵. اقتصاد مقاومتی شریطی دارد، ارکانی دارد؛ یکی از بخش‌هایش همین تکیه به مردم است؛ همین سیاست‌های اصل ۴۴ با تاکید و اهتمام و دقت و وسواس هر چه بیشتر باید دنبال شود؛ این جزو کارهای اساسی شماست؛ در بعضی از موارد، من از خود مسئولان کشور می‌شنوم که بخش خصوصی به خاطر کم‌توانی‌اش جلو نمی‌آید. خوب، باید فکری بکنید برای این که به بخش خصوصی توانبخشی بشود؛ حالا از طریق بانک‌هاست، از طریق قوانین لازم و مقررات لازم است؛ از هر طریقی که لازم است، کاری کنید که بخش خصوصی، بخش مردمی فعال شود. (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با رئیس جمهوری و اعضای هیئت دولت، ۹۱/۰۶/۰۲)

۶. یک آرمان دیگر، اقتصاد مقاومتی است؛ که نسبت به آرمان قبلی که گفتیم، یک آرمان خرد است. با این که خود اقتصاد مقاومتی چیز مهمی است، اما در واقع در ذیل آن آرمان قبلی تعریف می‌شود. سلامت در جامعه، صنعت برتر، کشاورزی برتر، تجارت پر رونق، علم پیشرو، این‌ها همه‌اش جزو آرمان‌هاست. نفوذ فرهنگی در جهان، نفوذ سیاسی در جهان و در منظومه سیاسی سلطه در عالم، این‌ها همه‌اش جزو آرمان‌هاست. رسیدن به عدالت اجتماعی، جزو آرمان‌هاست.

عصری را در بر می‌گیرد، که تمام نیروها و قدرت‌هایی را که به نوعی از انواع در پیروزی بر دشمن اثر دارد شامل می‌شود، اعم از نیروهای مادی و معنوی ... قدرت‌های اقتصادی، فرهنگی و سیاسی، که آن‌ها نیز در مفهوم «قُوَّة» مندرج هستند و نقش بسیار مؤثری در پیروزی بر دشمن دارد نیز نباید غفلت کرد. (ر ک: طباطبایی، ج ۹، ص ۱۵۱؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۷، ص ۲۲۲) همان طور که بیان گردید، حفظ آمادگی و داشتن اقتدار در تمامی عرصه‌ها در برابر دشمنان اسلام ضروری است؛ مسلم است که یکی از بزرگترین عوامل برای مقابله با تهدیدات دشمن، رسیدن به مرحله‌ای است که نیازهای جامعه اسلامی در درون خود کشور تولید گردد و کشور در زمینه اقتصادی به اقتدار کامل دست یابد.

در همین راستا امام رضا علیه‌السلام بیان داشته‌اند که مسلمانان باید به آن مقدار به قدرت و اقتدار اقتصادی برسند که حتی وابستگی اقتصادی به برخی از مسلمانان هم نداشته باشند چه رسد به کفار؛ یکی از اصحاب رضا علیه‌السلام به نام احمد بن محمد بن ابی نصر، به آن حضرت عرض کرد: قربانت گردم! برای اسماعیل بن داود نامه‌ای بنویس و سفارش کن تا مرا (از اموال دنیا) بهره‌مند سازد. امام رضا علیه‌السلام فرمود: «دریغم می‌آید که از او و امثال او چیزی را تقاضا کنی؛ به مال من تکیه کن و خود را بی‌نیاز ساز» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۴۹)

۲. استقلال و جلوگیری از سلطه کفار

قطعاً مهم‌ترین نتیجه‌ای که اقتدار اقتصادی به دنبال خواهد داشت، استقلال و عدم تکیه داشتن به دیگران در زمینه اقتصاد خواهد بود؛ یکی از مهم‌ترین مبانی و اصول اقتصاد مقاومتی، از قاعده نفی سبیل استفاده می‌گردد؛ معنای این قاعده آن است که خدای متعال در قانون و شریعت اسلامی هیچ راهی برای نفوذ و مسلط شدن کافران بر مسلمانان قرار نداده است و راه هر نوع تسلطی از طرف کفار نسبت به مسلمانان را بسته است. (موسوی بجنوردی، ۱۴۱۹، ج ۱، ص ۱۸۷) در نتیجه هرگز مسلط شدن کافران بر مسلمانان در زمینه‌های مختلف جایز نمی‌باشد.

(ر ک: شهید ثانی، ۱۴۱۸، ج ۱۳، ص ۲۰؛ محقق کرکی، ۱۴۱۴، ج ۱۲، ص ۱۰۷)

این قاعده قابلیت بهره‌گیری در محورهای مختلف فقهی، سیاسی، اقتصادی و ... را دارا می‌باشد و به طور مطلق هر نوع رابطه‌ای که سبب سلطه کافران بر مسلمانان گردد را ناروا می‌شمارد. بی‌تردید در زمان فعلی، مناسب‌ترین روش برای جلوگیری از نفوذ استعمار و بیگانگان، تمسک به این قاعده در بعد اقتصادی - و بطور اخص اقتصاد مقاومتی - است.

مهم‌ترین دلایل اعتبار این قاعده از قرآن، آیه «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء، ۱۴۱) و از سنت روایت «الإسلام يعلو ولا يعلى عليه و الكفار بمنزلة»

الموتی لایحجبون و لایورثون؛ اسلام (نسبت به سایر مکاتب و ملل) همیشه برتری دارد و هیچ چیزی بر آن برتری ندارد و کافران به منزله مرده‌ها هستند، مانع از ارث دیگران نمی‌شوند و خودشان نیز ارث نمی‌برند» (ابن بابویه قمی، ۱۴۰۴، ج ۴، ص ۳۳۴؛ ر ک: بخاری، ۱۴۰۱، ج ۲، ص ۹۶) می‌باشد.

در تفسیر آیه شریفه، امام رضا علیه‌السلام یکی از مصادیق این قاعده را بیان نموده و می‌فرماید: «مقصود از این فرموده خداوند متعال این است که خدا از کافر برای کافر بر مؤمن حجتی قرار نداده است؛ یعنی کافر نمی‌تواند مؤمن را در منطق ایمانی او مغلوب کند و او را دلیلی نباشد که به سبب آن ظفر یابد، اما با این وجود حق تعالی از کفاری خبر داده است که پیامبران را به ناحق کشتند و چنین قتلی ناقض نفی سیل نیست؛ زیرا قاتلان نتوانستند از لحاظ منطقی بر آنان چیره شوند» (ابن بابویه قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۲۰) البته این امر کاملاً واضح است که حجت و دلیل یکی از مصادیق «سیل» در آیه می‌باشد و از آن جا که این کلمه نکره بوده و در سیاق نفی به کار رفته است، عمومیت را می‌رساند. (طوسی، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۳۶۴؛ طیب، ۱۳۷۸، ج ۴، ص ۲۴۶؛ خمینی، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۵۴۱)

نکته قابل توجه آن است که کافران نه تنها از نظر منطق بلکه از نظر نظامی و سیاسی و فرهنگی و اقتصادی و خلاصه از هیچ نظر نباید بر افراد با ایمان، چیره گردند؛ و اگر پیروزی آن‌ها را بر مسلمانان در میدان‌های مختلف با چشم خود می‌بینیم به خاطر آن است که بسیاری از مسلمانان، مومنان واقعی نیستند و راه و رسم ایمان و وظائف و مسئولیت‌ها و رسالت‌های خویش را به کلی فراموش کرده‌اند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۱۴۷)

در نظر امام رضا علیه‌السلام هر نوعی از فعالیت‌های اقتصادی باید به دور از هر گونه احساس ذلت انجام پذیرد و محافظت کردن از عزت مسلمانان و مانع شدن از تحقیر ایشان بسیار مهم می‌باشد. سیره آن امام معصوم علیه‌السلام در مورد پرداخت صدقه به طور پنهانی بهترین شاهد بر این ادعا خواهد بود که از جمله آن صدقه دادن به مردی از خراسان از اتافی دیگر می‌باشد.

(مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹، ص ۱۰۱). در روایت دیگری، امام رضا علیه‌السلام می‌فرماید:

«الَّذِي يَطْلُبُ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ «عَزَّوَجَلَّ» مَا يَكْفِيهِ عِيَالَهُ أَكْبَرُ أَجْرًا مِنَ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ «عَزَّوَجَلَّ»؛ کسی که دنبال فعالیت اقتصادی است تا درآمدی کسب کند و به وسیله آن درآمد زندگی خود و عیال و کسانی که تحت تکفل او هستند را تأمین کند، ارزش و پاداش کار این انسان از کسی که در راه خدا جهاد می‌کند، بالاتر است» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۵، ص ۸۸) عبارت «مَا يَكْفِيهِ عِيَالَهُ»، به معنای استقلال اقتصادی داشتن و تکیه نمودن بر نیروی خویشتن، بدون دخالت دیگران برای اداره معیشت زندگی می‌باشد.

ضعف اقتصادی به هر علتی که باشد - یا به خاطر عدم مدیریت و برنامه‌ریزی داخلی یا به علت فشار تحریم‌های خارجی - موجب خوار و ذلیل شدن امت اسلامی در برابر دشمنان اسلام می‌شود؛ در طرف مقابل اگر جامعه اسلامی از نظر اقتصادی در وضع خوبی به سر برد و بر اثر تلاش و زحمت خود را از دیگران بی‌نیاز سازد، دارای عزت و شرافتی می‌گردد که خداوند در قرآن آن را مخصوص مؤمنان خوانده است: «وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ» (منافقون، ۸)

۳. حفظ اصول و ارزش‌های اسلامی

رعایت اخلاق در امور اقتصادی یکی از آموزه‌های اسلام است که این امر باید در اقتصاد مقاومتی هم در نظر گرفته شود. منظور از رعایت اصول اخلاقی در اقتصاد، مجموعه خوبی‌ها و بدی‌هایی است که بر رفتار اقتصادی انسان در مرحله تحصیل درآمد و مصرف تأثیرگذار است. (دیلمی و آذربایجانی، ۱۳۷۹، ۲۰۷)

امام رضا علیه السلام در تبیین این موضوع فرموده‌اند: «أفضل المال ما وقى به العرض؛ بهترین مال آن مالی است که با آن آبرو مصون بماند» (عطاردی، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۳۰۲) بر اساس این روایت، امام رضا علیه السلام حفظ آبروی هر شخص مسلمان یک اصل مهم در اقتصاد اسلامی می‌باشد. با توجه به این روایت امام رضا علیه السلام باید عرضه داشت: حفاظت نمودن از عزت و آبروی نظام جمهوری اسلامی ایران، قطعاً از حفاظت آبروی فردی و خانوادگی اهمیت بیشتری دارد. حضرت رضا علیه السلام در حدیثی دیگر می‌فرمایند:

«یا علی بن شعیب! من أحسن الناس معاشاً؟ قلت: أنت يا سيدي أعلم به مني. فقال: من حسن معاش غيره في معاشه. يا علي! من أسوأ الناس معاشاً؟ قلت: أنت أعلم. قال من لم يعيش غيره في معاشه؛ ای سرور من، شما داناتری. آن حضرت فرمودند: آن کس که دیگران در زندگی او شریک باشند. چه کسی از همه بدتر زندگی می‌کند؟ گفتیم: شما داناتر هستید. آن حضرت فرمودند: آن کس که دیگران در زندگی او شریک نباشند» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ۴۴۸)

این امر اساسی، قاعده‌ای بسیار با ارزش در روابط اقتصادی و گردش ثروت‌ها می‌باشد که هر مسلمانی باید دیگران را در زندگی خود شریک کرده و مانند برادر با ایشان برخورد نماید. زکریا بن آدم چنین عرضه می‌دارد: «سألت الرضا عن رجل من أهل الذمة أصابهم جوع، فأتى رجل يولد له، فقال: هذا لك أطعمه و هو لك عبد. قال عليه السلام: لا یتباع حر فانه لا یصلح لك و لا من أهل الذمة؛ از امام رضا علیه السلام پرسیدم که مردی از اهل ذمه که

به فقر و گرسنگی دچار شده بود فرزندش را آورد و گفت: فرزندم مال تو، او را خوراک بده و او برده تو باشد. امام علیه السلام فرمودند: (انسان) آزاده خرید و فروش نمی‌شود. این کار شایسته تو نیست، از ذمیان نیز روا نمی‌باشد» (طوسی، ۱۳۶۵، ج ۷، ص ۷۷)

امام در حدیث مذکور، بر کرامت انسان تأکید کرده و هرگز جایز نمی‌دانند که انسان‌ها با ارزش‌های مادی ارزیابی گردد. در سیره امام رضا علیه السلام دین و مذهب شخص هم ملاک ابتدایی نمی‌باشد بلکه محور توجه امام، انسانیت اوست.

۴. اصلاح الگوی مصرف

در اصطلاح اقتصادی، مصرف به معنای استفاده از کالا یا خدمات برای برطرف نمودن نیازهای مختلف در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. (ر.ک: رزاقی، ۱۳۷۴، ۱۳۵؛ ابراهیمی، ۱۳۷۵، ۱۱۵) بدون تردید هر فردی می‌کوشد تا درآمد به دست آورده تا آن را مصرف نماید و در نتیجه زندگی مطمئن و آرامی برای خود و خانواده‌اش فراهم آورد. (مصباحی، ۱۳۸۶، ۳۷۰)

بی‌تردید یکی از مهم‌ترین - و شاید بتوان گفت: مهم‌ترین - عناصر در اقتصاد مقاومتی، عنصر مصرف می‌باشد بویژه در شرایطی که جامعه تحت فشار و تحریم‌های دشمنان قرار داشته باشد که نیاز به مدیریت عالمانه و مدبرانه مصرف یک ضرورت مهم به شمار می‌آید. (ر.ک: پیام نوروزی مقام معظم رهبری به مناسبت آغاز سال ۱۳۸۸). در نگاه اسلامی مصرف به عنوان ابزاری در جهت رشد کمالات انسانی و رسیدن به قرب الهی است (ایروانی، ۱۳۸۴، ۲۶۹) و به همین خاطر محدودیت‌ها و چارچوب خاصی برای آن در نظر گرفته شده است. خداوند متعال در سوره نحل در رابطه با مطلوبیت استفاده از نعمت‌ها می‌فرماید:

«فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلالًا طَيِّبًا وَ اشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ؛ پس، از آن چه خدا روزیتان کرده است، حلال و پاکیزه بخورید و شکر نعمت خدا را بجا آورید اگر او را می‌پرستید!» (نحل، ۱۱۴) هم‌چنین در برخی از آیات برای مصرف حد تعیین شده و از برخی نعمت‌ها نهی شده است (طه، ۸۱؛ اعراف، ۳۲؛ مائده، ۸۷)

تاکیدات مختلف مرتبط با «اصلاح الگوی مصرف» رهبری معظم انقلاب از جمله در متن سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، حاکی از نقش اساسی اصلاح الگوی مصرف در مقاوم سازی اقتصاد کشور در مقابل مخاطرات داخلی و خارجی است. ایشان در متن ابلاغیه سیاست‌های اقتصاد مقاومتی هم به این امر توجه داشته و در بند هشتم آن چنین آورده‌اند: «مدیریت مصرف با تأکید بر اجرای سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف و ترویج مصرف کالاهای داخلی همراه با برنامه‌ریزی برای ارتقاء کیفیت و رقابت‌پذیری در تولید»

مهم‌ترین مؤلفه‌های اصلاح الگوی مصرف در کلام امام رضا علیه‌السلام و مقام معظم رهبری عبارتند از:

الف) اعتدال و میانه‌روی

این عنصر یکی از مبانی مهم در بخش مصرف می‌باشد تا جایی که شهید مطهری می‌فرماید: «پیمودن راه تکامل و دستیابی به هدف نهایی در گرو رعایت اعتدال و میانه‌روی در تمام زمینه‌های زندگی است» (مطهری، ۱۳۵۸، ۴۱)

از دیدگاه امام رضا «علیه‌السلام»، تصرفات شخص در اموال خویش، محدود است؛ یعنی این‌گونه نیست که حال که اموال انسان ملک اوست و به وی تعلق دارد، بتواند در آن‌ها هرگونه که خواست، تصرف کند، بلکه تصرف او باید در حد میانه و متعادل و به دور از اسراف و خست باشد. او هم اجازه ندارد که خست ورزد و در مصرف بر خود سخت گیرد و هم مجاز نیست که اموال خویش را ریخت و پاش نماید. (ر ک: حکیمی، ۱۳۷۶، ۸۳)

یکی از یاران امام هشتم علیه‌السلام می‌گوید: از امام رضا علیه‌السلام درباره چگونگی تأمین مخارج خانواده جویا شدم. فرمودند: «مخارج خانواده، حد وسط است میان دو روش ناپسند» گفتیم: «فدایت شوم، به خدا سوگند! نمی‌دانم این دو روش چیست؟ فرمود: «دو روش ناپسند، اسراف و خست است. آیا نمی‌دانی که خداوند بزرگ، اسراف (زیاده‌روی) و اقتار (خسیسی) را ناخوشایند می‌دارد و در قرآن می‌فرماید: «آنان که هرگاه چیزی ببخشند، نه زیاده‌روی می‌کنند و نه خست می‌ورزند بلکه در میان این دو، حدّ اعتدالی دارند» (ابن بابویه قمی، ۱۴۰۳، ۵۵)

حضرت در حدیثی دیگر می‌فرمایند:

«عَلَيْكُمْ بِالْقَصْدِ فِي الْغِنَى وَالْفَقْرِ وَالْبِرِّ مِنَ الْقَلِيلِ وَالْكَثِيرِ فَإِنَّ اللَّهَ «تَبَارَكَ وَتَعَالَى» يَعْظُمُ شِقَّةَ التَّمَرَةِ حَتَّى يَأْتِيَ يَوْمَ الْقِيَمَةِ كَجَبَلٍ أَحَدٍ؛ بر شما باد به میانه‌روی در فقر و ثروت، و نیکی کردن چه کم و چه زیاد، زیرا خداوند متعال در روز قیامت یک نصفه خرما را چنان بزرگ نماید که مانند کوه احد باشد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۴۶). در روایتی دیگر از حضرت امام رضا «علیه‌السلام» در مورد معنای قناعت سؤال شد که حضرت در پاسخ فرمودند: «قناعت، جامع صفات خویشتن داری و ارجمندی و آسوده شدن از زحمت فزون‌خواهی و بندگی در برابر دنیاپرستان است» (ابن ابی الفتح الإربلی، ج ۳، ص ۱۰۰)

ب) داشتن روحیه قناعت

یکی از شاخصه‌های اقتصاد مقاومتی داشتن روحیه قناعت در جامعه اسلامی می‌باشد؛ قناعت

در لغت در معنای «راضی بودن به قسمت و روزی انسان یا راضی بودن به قلیل و کم است» (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۵۵۲) و در اصطلاح به حالتی گفته می‌شود که برای نفس اتفاق می‌افتد و عامل اکتفا کردن انسان به مقدار حاجت و ضرورت است. (نراقی، ۱۳۷۴، ۲۸۲).

حضرت امام رضا علیه‌السلام، پیروانشان را به رضایت به رزق اندک توصیه می‌کردند: «مَنْ رَضِيَ عَنِ اللَّهِ تَعَالَى بِالْقَلِيلِ مِنَ الرِّزْقِ رَضِيَ اللَّهُ مِنْهُ بِالْيَسِيرِ مِنَ الْعَمَلِ؛ هر کس به رزق و روزی کم از خدا راضی باشد، خداوند از عمل کم او راضی باشد» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ۴۴۹). اساس زیاده‌روی در مصرف، عدم روحیه قناعت و چشم طمع داشتن به اموال دیگران و آرزوی دستیابی به داشته‌های آنان می‌باشد. داشتن روحیه قناعت در اقتصاد مقاومتی سبب آرامش روحی و فکری برای امت اسلامی بوده و تلاش دشمنان اسلام برای از بین بردن این آرامش را از بین خواهد برد.

ج) ایجاد فرهنگ صحیح مصرف

مراد از فرهنگ صحیح مصرف، یعنی مصرفی که مبتنی بر عقلانیت و دانش و با توجه به شرایط و زمان و هم‌چنین نیازهای اساسی جامعه شکل گرفته و از هر گونه افراط و تفریطی به دور باشد. امام رضا علیه‌السلام حتی به دور انداختن نیم خورده میوه‌ای اعتراض فرمودند و آن را نکوهش کردند: «أَكَلُ الْغُلَمَانِ فَكِهَةٌ وَ لَمْ يَسْتَقْصُوا أَكْلَهَا وَ رَمَوْا بِهَا! فَقَالَ أَبُو الْحَسَنِ «عَلَيْهِ السَّلَامُ»: سَبْحَانَ اللَّهِ! إِنْ كُنْتُمْ إِسْتَغْنَيْتُمْ فَإِنَّ النَّاسَ لَمْ يَسْتَغْنُوا أَطْعَمُوهُ مِنْ يَحْتَاجُ إِلَيْهِ؛ روزی غلامان راضی علیه‌السلام میوه‌ای را می‌خوردند ولی پیش از آن که آن را کاملاً مصرف کنند، دور می‌انداختند! حضرت به آن‌ها فرمودند: سبحان الله! اگر شما از آن بی‌نیازید عده‌ای از مردم از آن بی‌نیاز نیستند. آن را به کسی که محتاج است، بخورانید» (برقی، ۱۳۷۰، ج ۲، ص ۴۴۱)

د) لزوم مصرف کالاهای داخلی

همان‌طور که قبلاً اشاره شد قرآن و پیشوایان معصوم علیهم‌السلام بر عزت و سربلندی فرد و جامعه اسلامی و نفی سلطه بیگانگان بر آن‌ها تأکید دارند؛ رسیدن به استقلال همه جانبه واقعی و کرامت و شرافت انسانی برای افراد یک ملت زمانی ممکن است که همگان در برابر منافع ملی و تولیدات داخلی حساس باشند. در نتیجه باید استقلال اقتصادی به مرحله خودکفایی برسد.

خودکفایی به این معناست که جامعه اسلامی بتواند کالاهای مورد نیاز را خودش تولید کند

و ناگزیر از وارد کردن کالا از خارج نباشد؛ البته گاهی به منظور جلوگیری از هزینه‌های زیاد تولید داخلی باید برخی از کالاها از خارج وارد گردند که این هم منافاتی با خودکفایی ندارد زیرا جامعه توانایی تولید آن کالاها و برطرف نمودن نیازمندی‌های خود را داراست؛ بنابراین در تعریف خودکفایی، گونه‌ای از توان‌مندی اقتصادی نهفته است. (ر ک: عظیمی، ۱۳۸۷، ۳۸۸)

خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ؛ و [شما مسلمانان] سست نشوید! و غمگین نگردید! و شما برترید اگر ایمان داشته باشید» (آل عمران، ۱۳۹) طبق صریح آیه یاد شده، مؤمنین نسبت به دیگران برتری خواهند داشت. از طرفی می‌دانیم که یکی از لوازم برتری، بی‌نیازی اقتصادی از دولت‌های استکباری و خودکفایی مسلمانان است زیرا بدیهی است که نیاز و احتیاج به دیگران همیشه ملازم با ذلت و اسارت است.

امام رضا علیه‌السلام می‌فرماید: «الَّذِي يَطْلُبُ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ «عَزَّوَجَلَّ» مَا يَكْفِيهِ عِيَالَهُ أَكْبَرُ أَجْرًا مِنَ الْمَجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ «عَزَّوَجَلَّ»؛ کسی که دنبال روزی می‌رود تا آبروی خود و خانواده‌اش را حفظ کند، اجر و پاداشش از رزمنده‌ای که در راه خدا جنگ می‌کند بیشتر است (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۵، ص ۸۸) یعنی کار و تلاش در دیدگاه امام رضا «علیه‌السلام»، برای حفظ آبروی خانواده آن قدر با ارزش است که آن را بالاتر از جهاد در راه خدا اعلام نمودند و قطعاً حفظ آبرو با تأکید بر تولید داخلی محقق خواهد شد.

۵. مبارزه با مفاسد اقتصادی

مبارزه با مفاسد اقتصادی، یکی از مهم‌ترین ارکان اقتصاد مقاومتی است. بر اساس آموزه‌های قرآن کریم، قوام جامعه به اقتصاد و سلامت آن است. خداوند متعال در آیه پنجم سوره نساء در این باره فرموده است: «لَا تَوْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا؛ و اموال خود را که خداوند آن را وسیله قوام [زندگی] شما قرار داده به سفیهان مدهید و [الی] از [عواید] آن به ایشان بخورانید و آنان را پوشاک دهید و با آنان سخنی پسندیده بگویید» (نساء، ۵)

خداوند متعال در قرآن کریم، علاوه بر تأکید بر اقتصاد سالم، درباره عاقبت مفسدان اقتصادی و کسانی که در زمین دست به فسادهای گسترده می‌زنند، می‌فرماید: «وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ؛ و کسانی که زر و سیم را گنجینه می‌کنند و آن را در راه خدا هزینه نمی‌کنند ایشان را از عذابی دردناک خبر ده» (توبه، ۳۴)

سرمایه‌داری و پول‌پرستی از دیدگاه امام رضا علیه‌السلام نیز پدیده شوم و شیطانی است که با تعالیم پیامبران و ایمان به روز رستاخیز سازگاری ندارد. امام رضا علیه‌السلام در نکوهش این موضوع می‌فرماید: «... و البرائه ممن نفی الأخیار ... و جعل الأموال دولةً بین الأغنیاء...» (از ایمان است) بیزاری از کسانی که نیکان را از جامعه (اسلامی) تبعید کردند و اموال (مسلمانان) را میان ثروتمندان به گردش گذاشتند» (ابن بابویه قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۳۳)

هم‌چنین امام رضا علیه‌السلام در سخنی دیگر در مذمت سرمایه‌داری و حرص مال می‌فرماید: «لا یجتمع المال إلا بخصال خمس: ببخل شدید و أمل طویل و حرص غالب و قطیعه الرحم و إیثار الدنيا علی الآخرة؛ مال دنیا جمع نشود مگر در سایه پنج خصلت: بخل زیاد، آرزوهای دراز، آزمندی چیره (بر انسان)، ترک صلح رحم (و رسیدگی به بستگان تنگدست) و دنیادوستی و فراموش کردن آخرت. (ابن بابویه قمی، ۱۴۰۳، ۲۸۲)

یکی دیگر از مهم‌ترین معیارهای باطل رشد سرمایه‌داری در جامعه که در احادیث امام رضا علیه‌السلام نیز به عنوان عامل فساد معرفی شده است، پدیده رباخواری است. این پدیده به عنوان یکی از مهم‌ترین امور ناپسند اقتصادی است که مورد مذمت دین اسلام و نکوهش ائمه اطهار علیهم السلام نیز واقع شده است. امام رضا علیه‌السلام درباره تحریم این موضوع می‌فرماید: «عَلَّةُ تَحْرِيمِ الرَّبَا، أَنَّمَا نَهَى اللَّهُ «عَزَّوَجَلَّ» عَنْهُ، لِمَا فِيهِ مِنْ فَسَادِ الْأَمْوَالِ، ... كَمَا حَظَرَ عَلَى السَّفِيهِ أَنْ يَدْفَعَ إِلَيْهِ مَالَهُ لِمَا يَتَخَوَّفُ عَلَيْهِ مِنْ إِفْسَادِهِ؛ علت تحریم ربا این است که خداوند عزوجل از ربا نهی کرد، چون مایه تباهی اموال است ... چنان‌که سفیهان را از این‌که اموال خود را در دست گیرند، منع نمود چون بیم تباهی آن اموال می‌رود. (ابن بابویه قمی، ۱۴۰۳، ج ۳، ص ۵۶۶)

۶. عدالت اقتصادی

راغب اصفهانی در کتاب مفردات عدالت را برابری و توازن تعریف می‌کند. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ۳۳۶) حضرت علی علیه‌السلام هم در بیان معنای این واژه فرموده‌اند: «يُضَعُ الْأُمُورُ مَوَاضِعَهَا؛ عدالت هر چیزی را در جای خود می‌نشانند» (نهج البلاغه، ۱۴۱۲، ج ۴، ص ۱۰۲، حکمت ۴۳۷)

اصل عدالت در فعالیت اقتصادی از مهم‌ترین اصول در نظام اقتصادی است و در قرآن کریم اقامه قسط و عدل هدف فرستادن کتاب و نهادن میزان میان مردمان شمرده شده است: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا

الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ؛ ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم، و با آن‌ها کتاب (آسمانی) و میزان (شناسایی حق از باطل و قوانین عادلانه) نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند؛ و آهن را نازل کردیم که در آن نیروی شدید و منافعی برای مردم است، تا خداوند بداند چه کسی او و رسولانش را یاری می‌کند بی‌آن‌که او را ببینند؛ خداوند قوی و شکست‌ناپذیر است» (حدید، ۲۵)

در تعالیم رضوی بر لزوم اجرای عدالت تأکید فراوان شده است و در روایتی کوتاه عدالت اجتماعی را عامل پایداری اقتصاد بر می‌شمرد؛ امام علیه‌السلام می‌فرماید: «إستعمال العدل و الإحسان مؤذن بدوام النعمة؛ به کار بستن دادگری و نیکوکاری عامل پایداری نعمت‌هاست» (ابن بابویه قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۶)

نتیجه‌گیری

جمع بندی فرمایشات ثامن الحجج امام رضا علیه‌السلام در مورد مبانی اقتصاد مقاومتی را می‌توان در موارد زیر بر شمرد:

۱. یکی از بزرگترین عوامل برای مقابله با تهدیدات دشمن، رسیدن به مرحله‌ای است که نیازهای جامعه اسلامی در درون خود کشور تولید گردد و کشور در زمینه اقتصادی به اقتدار کامل دست یابد.
۲. یکی از مهم‌ترین مبانی اقتصاد مقاومتی، از قاعده نفی سبیل استفاده می‌گردد؛ بی‌تردید در زمان فعلی، مناسب‌ترین روش برای جلوگیری از نفوذ استعمار و بیگانگان، تمسک به این قاعده در بعد اقتصادی و پیاده نمودن اقتصاد مقاومتی در کشور خواهد بود.
۳. رعایت اخلاق اسلامی در امور اقتصادی یکی از آموزه‌های اسلام است که باید در اقتصاد مقاومتی هم به عنوان مبنایی کارآمد در نظر گرفته شود.
۴. یکی از مهم‌ترین مبانی در اقتصاد مقاومتی، اصلاح نمودن الگوی مصرف می‌باشد که با مؤلفه‌هایی نظیر اعتدال و میانه‌روی، داشتن روحیه قناعت، ایجاد کردن فرهنگ صحیح مصرف و لزوم استفاده و مصرف کالاهای داخلی امکان‌پذیر می‌باشد.
۵. یکی دیگر از ارکان اقتصاد مقاومتی مبارزه با مفسدات اقتصادی است؛ سرمایه‌گذاری مردمی و کار سالم مردمی، بدون مبارزه با مفسدات اقتصادی مفهومی نخواهد داشت.
۶. یکی دیگر از مبانی اقتصاد مقاومتی عدالت‌مداری است به طوری که رونق اقتصادی بدون عدالت اجتماعی فائده‌ای ندارد و در هرگونه پیشرفت اقتصادی کشور، باید وضع طبقات محروم به معنی واقعی کلمه، بهبود یابد.

کتابنامه

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغه، تحقیق و شرح: عبده، محمد، اول، قم، دارالذخائر، ۱۴۱۲ ه. ق.
۳. ابراهیمی، محمد حسین، اقتصاد در قرآن، اول، قم، مرکز انتشارات دفتر حوزه علمیه قم، ۱۳۷۵ ه. ش.
۴. ابن ابی الفتح الإربلی، علی بن عیسی، کشف الغمّة فی معرفة الأئمّة، بیوت، دار الأضواء، بی تا.
۵. ابن بابویه قمی، محمد بن علی بن حسین، الخصال، تصحیح و تعلیق: غفاری، علی اکبر، قم، منشورات جماعه المدرسین فی الحوزة العلمية، ۱۴۰۳ ه. ق.
۶. عیون أخبار الرضا «علیه السلام»، تصحیح و تعلیق: أعلمی، حسین، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۴ ه. ق.
۷. من لا یحضره الفقیه، تصحیح و تعلیق: غفاری، علی اکبر، دّوم، قم، منشورات جماعه المدرسین فی الحوزة العلمية، ۱۴۰۴ ه. ق.
۸. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول «صلی الله علیهم»، تصحیح و تعلیق: غفاری، علی اکبر، قم، مؤسسه النشر الإسلامی التابعه لجماعه المدرسین، ۱۴۰۴ ه. ق.
۹. ابن منظور، جمال الدین محمد بن مکرم، لسان العرب، قم، نشر ادب حوزه، ۱۴۰۵ ه. ق.
۱۰. ایروانی، جواد، اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث، مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۴ ه. ش.
۱۱. بخاری، محمد بن اسماعیل، الصحیح، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۱ ه. ق.
۱۲. برقی، أحمد بن محمد بن خالد، المحاسن، اول، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۷۰ ه. ق.
۱۳. جوهری، فخرالدین، مجمع البحرین، تحقیق: حسینی، سید أحمد، مکتب النشر الثقافه الإسلامیه، ۱۴۰۸ ه. ق.
۱۴. حکیمی، محمد، معیارهای اقتصادی در تعالیم رضوی «علیه السلام»، قم، مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۷۶ ه. ش.
۱۵. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، جانزاده، ۱۳۶۲ ه. ش.
۱۶. دیلمی، احمد - آذربایجانی، مسعود، اخلاق اسلامی، دّوم، قم، دفتر نشر و پخش معارف، ۱۳۷۹ ه. ش.
۱۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بیروت، دارالعلم، ۱۴۱۲ ه. ق.
۱۸. رزاقی، ابراهیم، الگوی مصرف و تهاجم فرهنگی، تهران، انتشارات چاپخش، ۱۳۷۴ ه. ش.
۱۹. زبیدی، محمد مرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۴ ه. ق.
۲۰. شهید ثانی، زین الدین، مسالک الأفهام إلى تنقیح شرایع الإسلام، اول، قم، مؤسسه المعارف الإسلامیه، ۱۴۱۸ ه. ق.
۲۱. صدر، محمدباقر، اقتصادنا، مشهد، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۵ ه. ش.
۲۲. طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، منشورات جماعه المدرسین فی الحوزة العلمية، بی تا.
۲۳. طریحی، فخرالدین بن محمد، مجمع البحرین، تهران، مرتضوی، ۱۳۷۵ ه. ش.
۲۴. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، اول، قم، مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۱۳ ه. ق.
۲۵. التهذیب الأحکام فی شرح المقنعه، تحقیق و تعلیق: موسوی، سید حسن، چهارم، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۶۵ ه. ش.
۲۶. طیب، سید عبدالحسین، أطیب البیان فی تفسیر القرآن، دّوم، تهران، نشر اسلام، ۱۳۷۸ ه. ش.
۲۷. عطاردی، عزیز الله، مسند الإمام الرضا «علیه السلام»، مشهد، مؤسسه طبع و نشر آستان قدس رضوی، ۱۴۰۶ ه. ق.
۲۸. عظیمی، حسین، مدارهای توسعه نیافتگی در اقتصاد ایران، تهران، نشر نی، ۱۳۸۷ ه. ش.

۲۹. فراهیدی، خلیل بن أحمد، العین، قم، دارالهجره، ۱۳۶۸ ه. ش.
۳۰. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، القاموس المحیط، بیروت، دارالعلم، بی تا.
۳۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تصحیح و تعلیق: غفاری، علی اکبر، چهارم، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۶۵ ه. ش.
۳۲. مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، تحقیق: بهبودی، محمد باقر، دوم، بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳ ه. ش.
۳۳. محقق کرکی، علی بن حسین، جامع المقاصد فی شرح القواعد، دوم، قم، مؤسسه آل البيت «علیهم السلام»، ۱۴۱۴ ه. ق.
۳۴. مصباحی مقدم، غلامرضا، مبانی اقتصاد اسلامی، تهران، ۱۳۸۶ ه. ش.
۳۵. مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۴ ه. ش.
۳۶. مطهری، مرتضی، انسان کامل، قم، صدرا، ۱۳۵۸ ه. ش.
۳۷. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران، امیر کبیر، ۱۳۶۰ ه. ش.
۳۸. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، اول، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۷۴ ه. ش.
۳۹. موسوی بجنوردی، سید حسن، القواعد الفقهیة، اول، قم، نشر الهادی، ۱۴۱۹ ه. ق.
۴۰. نراقی، ملا أحمد، معراج السعاده، قم، هجرت، ۱۳۷۴ ه. ش.